

ОСОБЛИВОСТІ ВІДОБРАЖЕННЯ ЄДНОСТІ КОГНІТИВНОЇ ТА ЦІННІСНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

PECULIARITIES OF REFLECTING THE UNITY OF COGNITIVE AND VALUE SPHERE OF PERSONALITY

У статті представлені результати емпіричного дослідження різних сфер особистості: когнітивної, ціннісної та мотиваційної. Зокрема, представлені особливості особистості, термінальних та інструментальних цінностей, нервово-психічних характеристик, спрямованості особистості та комунікативної толерантності. Визначено, що найменше терпимості досліджувані проявляють щодо проявів індивідуальності іншої людини, тоді як найбільше терпимості та більш високий рівень комунікативної толерантності досліджувані готові проявляти щодо фізичного чи психічного дискомфорту, створюваного іншими людьми. Показані актуальність сприйняття цілісності індивіда в єдності усіх структурних компонентів особистості. Встановлені характеристики здійснюють вплив на унікальну цілісну систему особистості та є відкритими чинниками для впливу, з можливістю самоактуалізації, самозростання й саморозвитку. Як ефективний метод впливу на особистість запропонована тренінгова форма роботи, що є однією з форм активного навчання певним навичкам поведінки та розвитку важливих якостей. Групові процеси, що відбуваються в процесі тренінгу, охоплюють три основні аспекти особистості: когнітивний, емоційний і поведінковий. Під час проведення тренінгу опрацьовані установки структури Я-концепції особистості.

В учасників відбуваються також зміни у знаннях та соціальних стосунках. У статті представлені результати апробації запропонованого тренінгу як ефективного методу впливу на особистісну та психічну сфери особистості. Після тренінгу змінився вектор особистісної спрямованості, показники вираженості пластичності психіки, емоційної врівноваженості, темпу реакції та активності. В процесі математичного аналізу встановлено статистично значимі відмінності, які вказують на результативність проведеної групової тренінгової роботи.

Ключові слова: особистість, спрямованість особистості, цінності, психіка, тренінг.

The article presents the results of an empirical study of various areas of personality: cognitive, value and motivational. In particular, the features of personality, terminal and instrumental values, neuropsychological characteristics, personality orientation and communicative tolerance are presented. It was determined that the subjects show the least tolerance in relation to the manifestations of another person's personality, while the subjects are more tolerant and have a higher level of communicative tolerance in relation to the physical or mental discomfort created by other people.

The relevance of the perception of the integrity of the individual in the unity of all structural components of personality is shown. The established characteristics have an impact on the unique holistic system of personality and are open factors for influence with the possibility of self-actualization, self-growth and self-development. As an effective method of influencing the personality, a training form of work is proposed, which is one of the forms of active learning of certain behavioral skills and development of important qualities. The group processes that take place in the training process cover three main aspects of personality: cognitive, emotional and behavioral. During the training, the settings of the structure of the self-concept of personality were worked out.

Participants also experience changes in knowledge and social relationships. The article presents the results of testing the proposed training as an effective method of influencing the personal and mental spheres of personality. After the training, the vector of personal orientation, indicators of the severity of mental plasticity, emotional balance, reaction rate and activity changed. In the course of mathematical analysis, statistically significant differences were identified, which indicate the effectiveness of the group training work.

Key words: personality, personality orientation, values, psyche, training.

УДК 159.9.07

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.18.2.21>

Харченко Н.А.

к.психол.н.,

доцент кафедри психології

Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

Нижник Н.В.

магістрантка факультету соціальної
та психологічної освіти

Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини

Постановка проблеми. Кожна людина є індивідуальністю з дня народження. Особистість розвивається і формується протягом усього індивідуального життєвого шляху людини під впливом різних умов. Особливий вплив на розвиток рис особистості мають процес виховання і активна діяльність індивіда, праця, навчання, соціум і міжособистісні контакти, особистісна спрямованість і позиція. Розвиток особистості, як і будь-який розвиток, являє собою процес виникнення змін, які призводять до появи якісних, структурних і кількісних перетворень рис і особливостей

прояву структурних характеристик особистості. Процес спілкування є одним з найважливіших видів діяльності людини. Проблеми спілкування та міжособистісних відносин пов'язані з питаннями становлення, розвитку та функціонування особливостей комунікативної сфери особистості [1].

Вивчення особистості як цілісної структури неможливе без достатньо глибокого знання її когнітивних здібностей. Усі вищі психічні функції мають за свою основу саме пізнавальні процеси, бо це перша ланка механізму адаптації людини до умов зовнішнього світу. У кож-

ної людини вона має свої індивідуальні особливості та, навіть більше, зазнає природного розвитку в процесі онтогенезу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У нашій країні дослідження когнітивної сфери особистості здійснювалися в роботах Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва, П.Я. Гальперіна, В.П. Зінченко та інших. Найвидатнішими зарубіжними вченими, що вивчали когнітивну сферу особистості, були Ж. Піаже, Д. Раппопорт, Р. Гарднер, Ф. Хольцман, Дж. Келлі, У. Скотт, О. Харві, С. Палмер [3, с.23].

У наукових працях з педагогіки і психології помітно посилилась увага дослідників до спілкування як однієї з умов самореалізації особи в стосунках з оточуючими людьми (Р.А. Арцишевський, О.С. Березюк, В.М. Бехтерев, А.С. Гелен, К.М. Левітан, О.О. Леонтьєв, Б.Ф. Ломов, В.С. Мерлін, В.М. Оржеховська, В.О. Сухомлинський, Т.М. Титаренко) [4].

Постановка завдання. Метою емпіричної частини нашого дослідження стало вивчення гуманістично орієнтованих аспектів сучасної особистості. Організація дослідження здійснена в чотири етапи: підготовчий, емпіричний, корекційний та аналітичний.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для проведення дослідження, спрямованого на вивчення гуманістично орієнтованих аспектів сучасної особистості, нами була застосована низка тестів, до якої були включені такі психодіагностичні методики: 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттел (Sixteen Personality Factor Questionnaire, 16PF), призначений для вивчення індивідуально-психологічних особливостей особистості; опитувальник «Дослідження психологічної структури темпераменту» Б. Смірнова – для вивчення психофізіологічних властивостей особистості, методика «Спрямованість особистості Б. Басса, призначена для вивчення особливостей спрямованості індивіда та опитувальник «Ціннісні орієнтації Рокича» – для дослідження ціннісного складника в структурі характеру особистості; методика діагностики комунікативної толерантності В.В. Бойка – для дослідження особливостей комунікативної толерантності; опитувальник В. Стефенсона (Вільяма Стефансона), Q-сортування (q-sort technique) – для вивчення уявлень особистості про себе і діагностики тенденцій поведінки в групі.

Вивчення індивідуально-психологічних особливостей особистості показало, що всі особистісні риси, окрім факторів В, F, N та Q2-Q3, проявляються приблизно однаково, тобто немає значних відхилень. Фактор F дещо нижчий. Це говорить про те, що здебільшого досліджувані студенти схильні до обережної, розсудливої поведінки. Завищені показники

за факторами В, N, та Q2-Q3 вказують на вираженість логічного мислення, обачність в поведінці, незалежність у поглядах та достатній контроль за своїми емоціями.

За 1-м фактором (А) «Товариськість – замкнутість», орієнтованим на ступінь спілкування, було встановлено, що 15,8% досліджуваних мають такі риси характеру, як холодність, надмірна скептичність, негнучкість у ставленні до людей. 5,7% досліджуваних мають високі значення, що характеризують їх як готових до співпраці особистостей, що природні у зверненнях, уважні до людей, лагідні, решта (78,5%) демонструють середні значення за фактором А та характеризуються легкістю у спілкуванні, однак обмеженою особистісною активністю під час встановлення таких контактів.

Більшість досліджуваних (98,6%) за фактором В «Обмежене мислення – кмітливість» отримали високі бали, що свідчить про більш виражені можливості до осмислення нового матеріалу, до обґрунтованих висновків. Низька оцінка (1 особа – 1,4%) говорить про відносно примітивне мислення, труднощі в навчанні.

Емоційно стійкими (третій фактор С) є лише третя частина респондентів (32,8%), такі особистості відносно стабільні у поведінці, в емоціях реалістичні, не бояться складних ситуацій. Низькі оцінки за цим фактором мають 12,9% досліджуваних, що свідчить про їх низьку толерантність до емоціогенних факторів, невпевненість у собі, підвищену дратівливість, частий прояв хвилювання. Решта студентів (54,2%) демонструють середній рівень емоційної стійкості.

За фактором Е «Незалежність – підпорядкованість» лише 5,7% досліджуваних мають високий рівень самовпевненості, домінантності, в конфліктах зазвичай звинувачують інших. 15,7% досліджуваних є надмірно сором'язливими, конформними, схильними поступатися дорогою іншим. Решта 78,6% здатні гармонійно балансувати потребу в автономії та підпорядкованість вимогам.

Високих показників серед досліджуваних за фактором F «Заклопотаність – безтурботність» не встановлено. Низькі оцінки за цим фактором 19,9% досліджуваних характеризують їх як людей, що мають підвищену обережність, розсудливість, стриманість, іноді песимістичність, суворість. Решта (80,1%) мають середні значення, які характеризують гармонійність у проявах обережності та імпульсивності.

Більшість (79,9%) респондентів отримали високі оцінки за фактором G «Виражена сила «Я» – безпринципність», що свідчить про усвідомленість прийнятих рішень, завзятість у досягненні мети, відповідальність, обов'язковість, прагнення дотримуватися установлених правил і діяти відповідно до всіх ціннісних орієнтацій.

Низькі оцінки отримали 20,1% досліджуваних, що дозволяє констатувати у них такі риси, як схильність до непостійності, схильність впливу випадку, прагнення не зв'язувати себе правилами, ізолюватися від впливу колективу.

За фактором Н «Сміливість – боязкість» 50% мають такі риси, як сміливість, схильність до ризику, готовність мати справу з незнайомими, багатство емоційних реакцій.

За фактором J «Податливість – жорстокість» 18,6% досліджуваних схильні до залежності, прагнуть мати покровителя, мрійливі, витончені, непрактичні. 81,4% характеризуються практичністю, реалістичністю, почуттям відповідальності, незалежністю в судженнях.

За фактором L «Підозрілість – довірливість» 22,8% досліджуваних мають зайві сумніви, підозрілість, спрямованість інтересів переважно на самого себе, зарозумілість, пошук вад у інших; 77,2% уміють добре налагоджувати стосунки з людьми, добре взаємодіяти в колективі, у них відсутня надмірна заздрісність, наявна турбота про інших.

22,9% досліджуваних за фактором M «Непрактичність – практичність» отримали високі бали, а отже, мають багату уяву, зануреність у себе, безпорадність у практичних справах, іноді нереальність, пов'язану з сильними реакціями, складність відносин у колективі. 77,1% студентів орієнтовані на зовнішню реальність, загальноприйняті норми, приділяють увагу дрібницям (іноді при цьому не вистачає творчої уяви).

54,3% досліджуваних за фактором N «Гнучкість – прямолінійність» мають такі риси, як обачність, досвідченість, відсутність сентиментальності, іноді цинізм. У 45,7% відзначається безпосередність, іноді грубість, задоволення досягнутим.

Фактор O «Тривожність – спокій»: 20% досліджуваних мають зайве занепокоєння, хвилювання, часті погані передчуття, невпевненість. Решта 80% досліджуваних мають спокій, упевненість у собі, нечутливість до думки про себе.

40,1% досліджуваних мають інтелектуальні інтереси і сумніви щодо фундаментальних проблем, скептицизм, прагнення переглянути існуючі принципи, схильність до експериментування (фактор Q₁ «Радикалізм – консерватизм»). 59,9% – прагнуть до підтримки устанавлених понять, підтримки усталених принципів, традицій, мають сумнівів у нових ідеях, заперечують зміни.

За фактором Q₂ «Самостійність – навіюваність» 55,7% досліджуваних надають перевагу тільки власній думці, незалежні у поглядах, прагнуть до самостійних рішень, дій, тоді як 44,3% залежні від чужої думки, надають перевагу прийняттю рішень разом з іншими людьми, орієнтуються на соціальне схвалення.

74,2% досліджуваних дисципліновані, точні у виконанні соціальних вимог, мають достатній контроль за своїми емоціями, турбуються про свою суспільну репутацію (фактор Q₃ «Високий самоконтроль – низький самоконтроль»). 25,8% проявляють себе як недисципліновані, з певними внутрішніми конфліктами, можуть не дотримуватись правил, підпорядковуються своїм пристрастям, мають низький самоконтроль.

12,8% досліджуваних за фактором Q₄ «Напруженість – релаксація» можна охарактеризувати як людей з такими рисами, як збудженість, схвильованість, дратівливість, нетерплячість, надлишок спонукань, що не знаходить розрядки. Так само 87,2% схильні до врівноваженості та задоволеності. Вони мають такі риси, як спокій, задоволеність, іноді в'ялість, недостатню мотивацію для досягнення успіху, іноді лінощі.

В результаті аналізу вивчення спрямованості особистості було встановлено, що на першому місці для досліджуваних стоїть спрямованість на себе (44,3%). Тобто саме ця частина респондентів зорієнтовані на пряме винагородження та задоволення, агресивність у досягненні статусу, мають схильність до суперництва, тривогу, інтравертованість, роздратованість, прагнення до влади. З незначним відривом на другому місці знаходиться спрямованість на справу (41,4%). Отже, саме стільки досліджуваних студентів демонструють зацікавленість у вирішенні ділових проблем, виконанні роботи якнайкраще, орієнтацію на ділову співпрацю, здатність відстоювати в інтересах справи власну думку, корисну для досягнення загальної мети. І найменше досліджуваних мають спрямованість на спілкування (14,3%) та характеризуються прагненням підтримувати стосунки з людьми, орієнтацією на спільну діяльність, на соціальне схвалення, залежність від групи, потребу в емоційних стосунках.

Для досліджуваних студентів найбільш значимою термінальною цінністю виступає «здоров'я» (фізичне та психічне) – 50% респондентів поставили саме цю цінність на перше місце. На нашу думку, тут має вплив вік респондентів та культивування в соціумі моди на здоровий спосіб життя, що суттєво підвищує значимість вказаної цінності. Друге рангове місце займає «любов» (24,3%), на третьому місці знаходиться термінальна цінність «матеріальне забезпечення» (12,9%). Далі йдуть порівну по 4,3% «суспільне визнання», «хороші друзі» та «розваги». Найменшою термінальною цінністю серед досліджуваних виступають розваги (27,1%) та щастя інших (21,4%) – саме стільки опитуваних поставили їх під час ранжування на останнє місце. Аналіз інструментальних цінностей показав, що найбільш зна-

чимими виступають: відповідальність (почуття обов'язку, уміння дотримувати слова) – 38,6% опитаних поставили цю інструментальну цінність на перше місце. На другому місці знаходиться тверда воля (уміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами); на третьому – самоконтроль (стриманість, самодисципліна). Найменшою привабливістю серед інструментальних цінностей для досліджуваних виступають чуйність та раціоналізм. Відповідно 20% і 10% опитаних поставили їх на останні місця в рейтингу чуйність (дбайливість) та ретельність (дисциплінованість). На нашу думку, такі результати вказують на певний рівень психологічної зрілості досліджуваних студентів, які досить відповідально відносяться до свого життя та беруть на себе відповідальність за свої дії.

За результатами дослідження комунікативної толерантності ми звернули увагу на те, за якими поведінковим блоком отримані високі сумарні оцінки: чим більше балів по конкретній ознаці, тим менше випробувані терпимі до людей в цьому аспекті відносин з ними і складніше налагодити ефективний процес спілкування. Навпаки, чим менше оцінки з тієї чи іншої поведінкової ознаки, тим вище рівень загальної комунікативної толерантності з даного аспекту відносин. В процесі аналізу було встановлено, що найменше терпимості, тобто найнижчий рівень комунікативної толерантності, досліджувані студенти проявляють стосовно проявів індивідуальності іншої людини. Саме за цією шкалою отримано найвищий показник середнього значення в групі досліджуваних. Найнижчий результат отримано за шкалою 8, тобто найбільше терпимості та більш високий рівень комунікативної толерантності досліджувані готові проявляти щодо фізичного чи психічного дискомфорту, створюваного іншими людьми (середнє значення – 5.1). Решта шкал демонструють несуттєві відмінності один від одного. Середній показник загального балу, отриманого під час вивчення особливостей комунікативних установок, становить 71,125, що говорить про середній рівень комунікативної толерантності.

За методикою Q-сортування В. Стефансона по тенденції до товариськості не було низьких показників, у всіх досліджуваних студентів ця тенденція або середньо або сильно виражена. Це означає, що досліджувані прагнуть налагоджувати контакти з іншими. Тенденція товариськості сприяє також успішній адаптації до нових умов життя. Студент у найближчому майбутньому порине у світ, який є інтеріоризованим у його внутрішню систему стосунків, за межі якої він прагне вийти своїм розвитком, реалізуючи наявні й формуючи нові можливості, а спілкування завжди цьому сприяє. Також було визначено тенденцію до залежності, яка вказує на внутрішнє прагнення особистості

до прийняття групових стандартів і цінностей: соціальних і морально-етичних. Переважання такої тенденції, на нашу думку, спрощує процес спілкування та допомагає студентам на цьому етапі їхнього життя ефективно взаємодіяти з оточенням, сприймати досвід, навчатися, адаптуватися до дорослого життя.

Наступною характеристикою основної групи стала тенденція до уникнення боротьби – прагнення піти від взаємодії, зберегти нейтралітет у групових суперечках і конфліктах, схильність до компромісних рішень. Такий підхід, на нашу думку, пов'язаний із високим рівнем емпатії та комунікативної толерантності особистості студентів. Розуміючи причини поведінки оточення, досліджувані не завжди можуть розраховувати на його розуміння й прийняття, а тому віддають перевагу уникненню.

Однією з форм розвитку важливих якостей особистості є тренінг (англ. training) – форма активного навчання певним навикам поведінки. Тож, з метою формування та розвитку окремих рис особистості досліджуваних було вирішено застосувати тренінг. У процесі виконання комплексу вправ в учасників відбуваються також зміни у знаннях та стосунках. Групові процеси, що відбуваються в процесі тренінгу, охоплюють три основні аспекти особистості: когнітивний, емоційний і поведінковий. Когнітивний аспект пов'язаний з отриманням нової інформації про себе, процесом спілкування та психологією взаємин людей. Емоційний – стосується «переживань» учасників від отриманої інформації, нових знань про себе та інших. Поведінковий проявляється в розширенні поведінкового репертуару, в пошуку і відпрацюванні нових адекватних форм поведінки через усвідомлення неефективності деяких звичних способів поведінки [2].

Психологічні властивості гуманістично орієнтованих аспектів особистості можуть бути предметом формування і саморозвитку. Психологічною основою тренінгу слугує розвиток тих властивостей, які є ознаками перебудови структури особистості студента, що визначає подальші зміни його ставлення до себе, своєї професійної діяльності.

Під час проведення тренінгу працювали з установками структури Я-концепції особистості. Я-концепція – це динамічна система подань людини про саму себе, у яку входить як усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних й інших якостей, так і самооцінка, а також суб'єктивне сприйняття зовнішніх факторів, що впливають на цю особистість.

Ефективність нашої тренінгової програми ми перевірили за допомогою повторного здійснення дослідження особливостей психофізіологічних властивостей особистості та спрямованості особистості, провівши її повторно та порівнявши отримані результати.

Висновки з проведеного дослідження.

Порівняльна характеристика вираженості психологічної структури темпераменту показала, що після тренінгу досліджувані студенти характеризуються середньо вираженою пластичністю психіки, рівнем емоційної врівноваженості, швидким темпом реакції та активністю вище середнього. Також нами було встановлено, що після тренінгу на першому місці для досліджуваних стоїть спрямованість на справу (68,6%). На другому місці рівномірно розподілені спрямованість на справу і спрямованість на себе (по 15,7%). Отже, після тренінгу вектор особистісної спрямованості у досліджуваних змінився із себе на справу.

Було встановлено статистично значимі відмінності [5], які вказують на результативність проведеної групової тренінгової роботи. Зокрема, наслідком проведення тренінгу стала така позитивна динаміка за усіма спрямованостями особистості із високим рівнем статистичної значимості: «не себе», «на справу», «на спілкування» ($p \leq 0,001$). Під час вивчення психологічної структури темпераменту встановлено статистично значимі відмінності за

усіма досліджуваними змінними, які вказують на результативність проведеної психокорекційної роботи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бугерко Я.М. Самоосмислення як індивідуальний чинник самовизначення людини. *Психологія і суспільство. Спецвипуск: матеріали міжнародної конференції Соціально-психологічні виміри професійної майстерності особистості в умовах глобалізованого світу*. Тернопіль, 16–17 травня 2013 р. Тернопіль: НДІ МЕВО, 2013. С. 42–43.
2. Гулько Ю.А. Оптимізація процесу розуміння засобами творчого тренінгу. *Актуальні проблеми психології: Проблеми творчості та обдарованості: Збірник наукових праць*. За ред. В.О. Моляко. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. Т. 1. Вип. 1. С. 96–106.
3. Дружинин В.Н. Психология общих способностей. Санкт-Петербург: Питер Ком, 1999. 368 с.
4. Мириманова М. Толерантность как проблема воспитания. *Развитие личности*. 2002. № 2. С. 104–116.
5. Наследов А.Д. SPSS: Компьютерный анализ данных в психологии и социальных науках. Санкт-Петербург: Питер, 2005. 416 с.